

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

“...ถ้าหากว่าประชาชนในประเทศใดมีความสุข มีความอยู่เย็นเป็นสุข คือ มีความเป็นอยู่ที่สบาย ก็หมายความว่าประเทศนั้นมีความมั่นคง ภูมิภาคไหนมีประเทศที่มีความมั่นคงดียวนี้ เป็นภูมิภาคที่มีกำลังแข็งแรง...” พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2537.

ในการพัฒนาประเทศไปสู่ความสมดุลและยั่งยืนนั้น จะต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างทุนของประเทศที่มีอยู่ให้เข้มแข็งและมีพลังเพียงพอในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการพัฒนาคนหรือทุนมนุษย์ให้เข้มแข็ง พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550, หน้า 38) ซึ่งจากรายงานสุขภาพคนไทย ปี พ.ศ.2554 พบว่า การสูญเสียสุขภาพในผู้ชายมีสาเหตุอันดับแรกมาจากการติดสุราและในผู้หญิงจากโรคเบาหวานแทนที่เอชไอวี/เอดส์ ซึ่งเป็นสาเหตุการสูญเสียสุขภาพในอันดับต้น ๆ การเจ็บป่วยด้วยโรคไม่ติดต่อที่มีอัตราเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง โดยเฉพาะโรคความดันโลหิตสูง หัวใจ และเบาหวาน นับเป็นประเด็นเร่งด่วนที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องต้องเร่งป้องกัน อีกทั้ง สัดส่วนครัวเรือนที่มีปัญหาหนี้สิน ไม่มีเงินออม และไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองยังคงสูง ความแตกต่างในการกระจายรายได้ระหว่างคนรวยและคนจนสูงถึง 11-15 เท่า ซึ่งเป็นรากเหง้าของปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในสังคมด้านอื่น ๆ รวมถึงด้านสุขภาพของคนไทย การอุดหนุนงบประมาณภาครัฐในด้านสุขภาพยังมีลักษณะที่ไม่เท่าเทียม โดยเฉพาะในการให้บริการผู้ป่วยที่โน้มเอียงไปยังคนรวยมากกว่าคนจน รายจ่ายสุขภาพรวมของคนไทยคิดเป็นร้อยละ 3.5-4.0 ของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) การเพิ่มขึ้นของสัดส่วนรายจ่ายด้านยา โดยเฉพาะยานอกบัญชียาหลักซึ่งมีราคาแพง ถือเป็นประเด็นที่ต้องมีการกำกับและดูแลอย่างเหมาะสม เช่นเดียวกันในเรื่องคุณภาพและประสิทธิผลของการรักษาที่พบอัตราการนอนโรงพยาบาลด้วยโรคที่ควรควบคุมได้ด้วยบริการแบบผู้ป่วยนอกมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นเป็นความเปราะบางที่จะกระทบต่อความมั่นคง รวมถึงเสถียรภาพของสังคมไทยในอนาคตได้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2554, หน้า 8-9)

สังคมไทยได้รับการกล่าวขานว่าเป็นสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ของประเทศดำรงชีวิตและประกอบอาชีพอยู่ในภาคการเกษตร จากแนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 (2504-2509) เป็นต้นมา ที่เชื่อว่าเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้นหรือมีเงินมาก ๆ จะทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น จนเกิดวลีที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” แปลว่า ถ้ามีเงินมากจะมีความสุขมาก ผลที่ตามมา คือ ในปี พ.ศ.2540 ประเทศชาติต้องสูญเสียเงินสำรองกว่า 1 ล้านล้านบาท ภาครัฐและเอกชนเป็นหนี้ 4 ล้านล้านบาท สถาบันการเงินระดับชาติถูกปิดกว่า 60 แห่ง ป่าไม้ถูกทำลายกว่า 200 ล้านไร่ เกิดความแห้งแล้งและน้ำท่วม ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย คนในชนบทที่แม้จะทำงานด้วยความขยันและอดทนแต่กลับพบว่าหนี้สินเพิ่มขึ้น ทำให้ต้องอพยพเข้าไปทำงานในเมือง

แต่ก็ยังไม่สามารถออกจากวังวนแห่งความยากจนและหนี้สินได้ คนในครอบครัวจึงต้องดิ้นรนแย่งกันขายแรงงาน ส่งผลให้สภาพครอบครัวแตกกระจาย ชุมชนล่มสลาย เกิดความตึงเครียด จนอัตราการฆ่าตัวตายและฆ่าคนอื่นตายติดอันดับ 1 ใน 10 ของโลก (คำคุณ, 2553, หน้า 9-13) เกษตรกรไทยร้อยละ 90 ตกอยู่ในภาวะหนี้สิน ไม่มีที่ดินทำกินเพราะถูกนายทุนยึด สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมจากการตัดไม้ทำลายป่า การใช้สารเคมี มีวิถีชีวิตที่วิ่งตามกระแสการบริโภค และพึ่งคนอื่นมากขึ้น (โครงการพัฒนาชุมชนภาคอีสานเพื่อการเสริมสร้างสุขภาพอย่างยั่งยืน, 2550, หน้า 58) การเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจยังทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ส่งสมพพฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่ไม่เหมาะสม ทำให้วิถีชีวิตขาดความสมดุล เกิดการสะสมของปัญหาต่อทุนธรรมชาติและระบบนิเวศ ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย ทั้งในรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547, หน้า 8) อีกทั้ง ยังทำให้การผลิตในภาคการเกษตรเปลี่ยนจากเพื่อบริโภคไปสู่เพื่อการค้า ซึ่งต้องใช้ปัจจัยการผลิตและทุนที่สูงมากขึ้น โดยเกษตรกรเป็นผู้แบกรับค่าใช้จ่ายในส่วนนี้จนเกิดภาวะหนี้สินเรื้อรัง เมื่ออับจนหนทางคนรุ่นใหม่จึงถูกผลักดันเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ ส่งผลให้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมขาดการรับช่วงต่อยอด ระบบคุณค่าทางจิตใจและจิตวิญญาณหายไป วิถีชีวิตแบบเมืองแผ่กระจายเข้าสู่ชนบท ระบบเครือญาติและการพึ่งพาอาศัยกันเปลี่ยนไปสู่ความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ ชีวิตขาดสุนทรียภาพมีแต่ความบีบคั้นเร่งรีบและตึงเครียด จนเกิดภาวะไร้รากทางวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนโยบายการพัฒนาประเทศได้พยายามยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในภาคการเกษตร ด้วยการผลักดันให้พ้นจากวังวนของความทุกข์ยากตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้เกษตรกรสามารถต่อสู้กับกระแสโลกาภิวัตน์และยืนหยัดได้อย่างมีศักดิ์ศรี (ธวัชชัย เฟื่องพินิจ, 2548, หน้า 4)

สภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้วิถีชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลกระทบต่อสุขภาพหรือสภาวะของคน ซึ่งการมีสภาวะที่ดี (well-being) นั้น มนุษย์จะต้องมีภาวะแห่งความสุขอันสมบูรณ์ใน 4 มิติ คือ ทางร่างกาย (physical well-being) จิตใจ (mental well-being) สังคม (social well-being) และปัญญา (spiritual well-being) ที่เชื่อมโยงกันอย่างสมดุล และสัมพันธ์กับสภาพบริบทแวดล้อมอย่างเป็นพลวัตร (สมพันธ์ เตชะอธิก, 2552, หน้า 14) โดยมีการให้ความหมายของ spiritual well-being แตกต่างกันไปบ้าง ซึ่งนักวิชาการบางท่านให้ความหมายว่าเป็นสภาวะทางจิตวิญญาณ เช่น ดวงฤดี ลาสุขะ และคณะ (2553, หน้า 8) ประภาพร ไตรนรินทร์ (2552, หน้า 12) ไตรรัตน์ ทองสัมฤทธิ์ (2548, หน้า 3) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของนักวิชาการทางด้านสุขภาพจะมองสภาวะทางปัญญาและทางจิตวิญญาณเป็นมิติสภาวะของมนุษย์อย่างเดียวกัน ดังนั้น หากกล่าวถึงสภาวะทางปัญญาหรือสภาวะทางจิตวิญญาณจึงหมายถึงมิติทางสภาวะของมนุษย์ในประเด็นเดียวกัน ซึ่งเมื่อกล่าวถึงสภาวะจึงมิได้หมายถึงการปราศจากโรคเท่านั้นแต่หมายถึงดุลยภาพ หมายถึงการที่ระบบต่าง ๆ สอดคล้องกันอย่างมีสมดุล มีความเป็นปกติ โดยพิจารณาจาก 4 มิติที่เชื่อมโยงกัน คือ สภาวะทางกาย สภาวะทางจิต สภาวะทางสังคม และสภาวะทางปัญญาหรือสภาวะทางจิตวิญญาณ (กุลวดี โรจน์ไพศาลกิจ และวรกร เกรียงไกรศักดิ์, 2549, หน้า 1) ซึ่งการมุ่งเน้นความเจริญทางเศรษฐกิจ นำมาซึ่ง

ปัญหาด้านสุขภาพของคนในสังคม จนกลายมาเป็นปัญหาสำคัญที่ปัจจุบัน พบว่า โรคบางโรคเกิดขึ้นจากผลของความเจริญ โรคทางกายใหม่ ๆ ที่เพิ่มมากขึ้นมีความสัมพันธ์กับสารเคมีที่บริโภค เช่น มะเร็ง โรคอ้วน เป็นต้น รวมถึงปัญหาอุบัติเหตุ ปัญหาความเครียด การฆ่าตัวตาย โรคจิต โรคประสาท ความเหงาและความว้าเหว่ ได้สร้างปัญหาทั้งในครอบครัวและสังคม ความทุกข์ของคนในสังคมมีมากขึ้น ทั้งนี้ องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้คาดการณ์ไว้ว่าในปี พ.ศ.2565 จะมีผู้เสียชีวิตด้วยโรคไม่ติดต่อสูงถึงร้อยละ 73.0 และมีผู้ป่วยด้วยโรคไม่ติดต่อร้อยละ 60.0 สำหรับประเทศไทยจะมีผู้ป่วยด้วยโรคเบาหวาน ความดันโลหิตสูง และหัวใจขาดเลือดมากขึ้น (ชูฤทธิ์ เตังไตรสรณ์, 2552, หน้า 1-2) ทั้งนี้ สถานการณ์ปัญหาสุขภาพและโรคร้ายไข้เจ็บในสังคมไทยปัจจุบัน หากพิจารณาสาเหตุการป่วยและการตายจะเห็นถึงการระบาดวิทยา 3 แบบ ได้แก่ หนึ่งการดำรงอยู่ของโรคในกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความยากจน เช่น ภาวะโภชนาการพร่อง อาหารเป็นพิษ โรคติดเชื้อทางเดินหายใจ เป็นต้น ซึ่งมีสาเหตุมาจากการอพยพย้ายถิ่น ปัญหาด้านอนามัยสิ่งแวดล้อมและสุขาภิบาล สองเกี่ยวข้องกับพัฒนาสู่ความทันสมัยที่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการบริโภคทำให้เกิดโรคเรื้อรัง เช่น เบาหวาน ความดันโลหิตสูง มะเร็ง อุบัติเหตุ เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุการตายอันดับต้น ๆ ในปัจจุบัน เป็นกลุ่มโรคที่เกิดจากพฤติกรรมเสี่ยงที่สามารถป้องกันได้ เช่น การสูบบุหรี่ ดื่มสุรา ยาเสพติด เป็นต้น รวมทั้งความเครียดและขาดการออกกำลังกาย สามโรคอุบัติใหม่และโรคอุบัติซ้ำ เช่น ไข้หวัดนก ชาร์ วัวโรคคอตีบ เอชไอวี เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีปัญหาสุขภาพด้านอื่น ๆ เช่น ความเสี่ยงจากการบริโภคอาหารที่ไม่ปลอดภัย จากสารพิษและสารเคมีที่ใช้ในการเกษตร การบริโภคแปงและน้ำตาลมากเกินไป ปัญหาการขาดการออกกำลังกาย เป็นต้น ซึ่งปัญหาสุขภาพดังกล่าวได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ในทุกระดับของสังคมไทย อันเป็นผลลัพธ์จากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางวัตถุ ทำให้ปัญหาทางสังคมและจิตใจถูกละเลย สถาบันครอบครัวอ่อนแอลง อัตราการหย่าร้างสูง มีความเครียดและแนวโน้มการเจ็บป่วยทางจิตรุนแรง การบริโภคสุราและยาเสพติดสูง ความเป็นธรรมในสังคมเสื่อมทรามลง ในภาคการเกษตรปัญหาสุขภาพก็มีความรุนแรง เช่น ปัญหาด้านปวดเมื่อยตามร่างกาย เบาหวาน ความดันโลหิตสูง การบริโภคสุรายาสูบสูง ปัญหาสุขภาพจิต ภาวะเครียด เป็นต้น ปัญหาทางสังคมจะมีลักษณะขาดความสัมพันธ์ในชุมชน ต่างคนต่างอยู่ เด็กและผู้สูงอายุขาดความอบอุ่น คุณภาพชีวิตโดยรวมอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างอ่อนแอ ไม่เข้มแข็ง ซึ่งคุณภาพชีวิตของเกษตรกรที่ถือเป็นรากหญ้าแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชน หากปล่อยทิ้งไว้จะมีสภาพอยู่ในวิกฤติ อันจะเกิดผลเสียต่อสังคมโดยรวม ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม (เจสตา ธนวิภาคนนท และคณะ, 2550, หน้า 1-2)

จากผลการศึกษาขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) พบว่า เกษตรกรมีแนวโน้มการใช้สารเคมีที่มีพิษร้ายแรงมากยิ่งขึ้น มีการผสมสารเคมีเข้มข้นขึ้น ฉีดบ่อยขึ้น ทำให้เกษตรกรได้รับสารเคมีในปริมาณมาก ก่อให้เกิดการสะสมในร่างกายและผลผลิต เกษตรกรมีความเสี่ยงสูงในด้านสุขภาพ (สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2545, หน้า 13) ทั้งนี้ สุขภาพที่สมดุลและเอื้อต่อการดำรงชีวิตนั้น มิได้ขึ้นอยู่กับที่มีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงเท่านั้น เมื่อร่างกายเกิดเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการทำงานหนักตลอดเวลา การได้รับผลกระทบจากการใช้สารพิษในการเกษตร สภาพแวดล้อมปนเปื้อนสารเคมี

สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความเกี่ยวพันกันอย่างต่อเนื่องจนถึงภาวะของจิตวิญญาณ ดังนั้น สุขภาวะที่พึงประสงค์จึงเป็นระบบสุขภาวะที่มุ่งเสริมสร้างให้สังคมมีความเอื้ออาทร มีการเรียนรู้ร่วมกัน สามารถใช้ประโยชน์และรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา (พระธณัฐ เมืองใจ, 2551, หน้า 4-6)

ปัจจุบัน แนวทางการพัฒนาที่สำคัญของประเทศไทยได้น้อมนำหลัก “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2517 เพื่อเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาของประเทศไทย จนได้รับการเชิดชูจากองค์การสหประชาชาติด้วยการทูลเกล้า ฯ ถวายรางวัล The Human Development Lifetime Achievement Award เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2549 และได้ให้ประเทศสมาชิก 166 ประเทศยึดเป็นแนวทางสู่การพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน (สารานุกรมวิกิพีเดีย, 2555, หน้า 1) เนื่องจาก เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่เสนอแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียงหมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก พร้อมกับเห็นความสำคัญของความรู้และการเรียนรู้ มีคุณธรรม ความซื่อสัตย์ ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน พากเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบ (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย, 2550, หน้า 15) ทั้งนี้ เศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชประสงค์ที่จะให้คนไทยนำไปปฏิบัตินั้น คือ การปลูกฝังวัฒนธรรมทางปัญญา เพื่อให้คนไทยรู้จักการคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีการลงมือปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ทดลองสิ่งที่ได้คิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลนั้น ๆ ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ บนพื้นฐานของการบูรณาการคุณธรรมกับความรู้หรือปัญญาในเชิงปทัฏฐานกับปัญญาในเชิงปฏิกฐานเข้าด้วยกัน (สุนัย เศรษฐบุญสร้าง, 2551, หน้า 49) ถือเป็นพื้นฐานในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา นำไปสู่วิธีคิดและการตัดสินใจที่ถูกต้องเป็นประโยชน์สำหรับคนทุกระดับประยุกต์ได้กับคนในเมืองและชนบท แนวปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นสากล เพราะไม่มีเงื่อนไขข้อจำกัดทางกายภาพ เป็นเรื่องที่ต้องเกิดขึ้นจากศักยภาพด้านจิตใจและการพัฒนาสติปัญญา บนพื้นฐานของความรู้ด้วยการใช้เหตุและผล เพื่อความไม่ประมาท นำไปสู่ความสามัคคี ความมีคุณธรรมและจริยธรรม ในการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างไม่เอารัดเอาเปรียบ นำไปสู่สันติภาพและความยั่งยืนไม่ว่าจะนำไปประยุกต์ในระดับและภาคใด (แกมทอง อินทรรัตน์, 2551, หน้า 1) ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่ลุ่มลึกและกินความมากกว่ามิติทางเศรษฐกิจหรือการผลิต ที่เน้นความยั่งยืนของระบบการผลิตที่ส่งผลไปสู่การรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง การบริหารความเสี่ยง ตลอดจนยกระดับความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนและสังคม (อมรวิรัช นาคกรทรรพ, 2551, หน้า 1) จนเป็นเศรษฐกิจที่พอเพียงกับตัวเอง ทำให้อยู่ได้ไม่เดือดร้อน มีเหลือเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ไม่มี เป็นเศรษฐกิจระบบเปิด ซึ่งจะดึงศักยภาพของประชากรออกมาสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว โดยมีความผูกพันกับ “จิตวิญญาณ” คือ “คุณค่า” มากกว่า “มูลค่า” (ธนู ชมพูนาม, 2550, หน้า 6-7)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ได้มีการรวมตัวกันของกลุ่มคนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในนาม “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน” โดยการกระตุ้นของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ซึ่งจัด

ประชุมกันต่อเนื่องทุก 6 เดือน จนเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจมหภาคในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2540 ได้เห็นว่า ความรุนแรงของปัญหาเศรษฐกิจสังคมของภาคอีสานและของสังคมไทยเพิ่มขึ้นตามลำดับ ดังนั้น ตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ.2541 เป็นต้นมา จึงได้จัดประชุมสัญจรไปตามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านทุกเดือน ผ่านการบริหารจัดการของมูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมตัวกันของปราชญ์ชาวบ้านเพื่อ 1) สร้างองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง 2) ส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านสร้างผู้นำรุ่นใหม่ และพัฒนาผู้นำเหล่านี้ขึ้นเป็นปราชญ์ชาวบ้านรุ่นต่อไปในการเป็นแบบอย่างของคนรุ่นหลัง 3) สร้างเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง 1 ล้านครอบครัวในภาคอีสานภายในปี พ.ศ.2560 ทั้งนี้เครือข่ายได้ก่อตั้ง “ศูนย์เรียน” โดยมี “หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน” หรือที่เรียกย่อๆ ว่า “วปอ.ภาคประชาชน” โดยหวังผลในการพัฒนาเกษตรกรในชุมชนที่ทำงานร่วมกับปราชญ์ชาวบ้าน ได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงทุกข์ของแผ่นดินสาเหตุ ทางเลือก การวิเคราะห์ตนเองและผู้อื่น กิจกรรมในหลักสูตรประกอบด้วยภาคทฤษฎี 2 วัน และภาคปฏิบัติ 3 วัน (กองทุนเพื่อสังคม, 2545, หน้า 142-143) ปัจจุบัน เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานมี 12 เครือข่าย แต่ละเครือข่ายมีศูนย์เรียนรู้เครือข่ายละ 1 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัดในภาคอีสาน ประกอบด้วย จังหวัดขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ ซึ่งปัจจุบันปราชญ์ชาวบ้านในฐานะผู้นำเครือข่ายล้วนได้รับการยกย่องเป็น “ครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม” จากกระทรวงศึกษาธิการในรุ่นต่างๆ รวมถึงมีการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรกรรมสู่เกษตรกรทั่วไป ในหลักสูตรวปอ.ภาคประชาชนมาอย่างต่อเนื่องในทุกปี โดยมีเกษตรกรต้นแบบเครือข่ายละ 7-25 คน คอยช่วยเหลือและร่วมเป็นวิทยากรกระบวนการในหลักสูตร ดังนั้น เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานทั้ง 12 เครือข่าย จึงสมควรได้รับการยกย่องให้เป็น “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้อย่างแท้จริง (ธวัชชัย เพ็งพิณิจ และแสงอรุณ สุนทรี, 2552, หน้า 184)

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ล้วนเคยประสบปัญหาความทุกข์ยากจากเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเคมีหรือเกษตรเพื่อขายทั้งสิ้น ด้วยความอยากรวยเร็ว นำไปสู่ความล่มสลายทางนิเวศวิทยา ความเสื่อมโทรมทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ญาติพี่น้องแตกแยกกัน คนอพยพย้ายถิ่นฐาน วัฒนธรรมภูมิปัญญาถูกหลงลืม สุขภาพกายทรุดโทรม สุขภาพจิตเสื่อม ครอบครัวแตกแยก ยิ่งทำยิ่งแย่ ยิ่งทำยิ่งมีปัญหา ยิ่งทำยิ่งทุกข์ ยิ่งวิ่งตามเงินยิ่งเป็นหนี้ ดังวลีที่ว่า “ทำนาปีเหลือแต่หนี้กับฟาง ทำนาปรังเหลือแต่ฟางกับหนี้” (ธวัชชัย เพ็งพิณิจ และแสงอรุณ สุนทรี, 2552, หน้า 183) ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ความล่มสลายนี้เอง ได้เกิดแสงสว่างขึ้นที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” มี “ปราชญ์ชาวบ้าน” เป็นผู้นำ ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านมองความเชื่อมโยงของ “ทุนชีวิต” ว่าเป็นความรู้รวยและความผาสุก (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, หน้า 1) ทั้งนี้ ปราชญ์ชาวบ้านมักพูดเตือนสติเป็นเสียงเดียวกันว่า “พวกเขาต่างก็เป็นคนรวยทั้งสิ้น คือ รวยทั้งความสุขและรวยปัญญา แม้ว่าเงินจะเป็นปัจจัยหนึ่งในการดำรงชีวิต แต่ไม่ใช่ปัจจัยที่สำคัญ เนื่องจากในชุมชนเรามีทุนต่าง ๆ ที่มีค่ามากกว่า นั่นคือ ทุนทางทรัพยากรและทุนทางสังคม” (จักรมณต์ ผาสุกวนิช, 2549, หน้า 80-81) โดยการนำเอาภูมิปัญญา

วัฒนธรรมที่สั่งสมมาผสมผสานเข้ากับบริบทของชีวิตในปัจจุบัน น้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาปฏิบัติใช้ในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพที่เรียกว่า “เกษตรพอเพียง” ซึ่งเครือข่ายได้พิสูจน์จนเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า “เกษตรพอเพียงแก้จนได้” พร้อมพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “นี่คือการเดินตามรอย พระยุคลบาทเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทำให้มีวันนี้ได้” ซึ่งความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมอยู่ในคำกล่าวที่ว่า “สิ่งที่ไม่มีย่างเดียวในตอนนี้ คือ ไม่มีหนี้”

จากการตัดสินใจเลือกทำเกษตรพอเพียงหรือเกษตรธรรมชาติ ทำให้ปราชญ์ชาวบ้านและสมาชิก เครือข่ายประจักษ์ว่าวิถีชีวิตแบบนี้เหมาะสมกับสภาพของตนเอง ทำให้มีอยู่มีกิน มีอาหารปลอดภัยมีไว้กินไว้แจกไว้ขาย มีปัจจัย 4 พอเพียง ได้ออกกำลังกาย ได้เรียนรู้ปัญหาและการแก้ปัญหา (ประชาคม สุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551ข, หน้า 9-10) นอกจากนี้ ยังใช้เวลาน้อย ใช้แรงงานน้อย ใช้เงินทุนไม่มาก แต่สิ่งที่ได้คุ้มค่าเพราะนอกจากได้อาหารแล้ว ยังได้ปัญญาได้เรียนรู้จากของจริงในการสร้างความสมดุลให้กับธรรมชาติ บำรุงดินด้วยปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ปลุกไม้นัยน์ตัน เลี้ยงสัตว์ พืชสวนครัว ช่วยฟื้นความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เกิดกัลยาณมิตร ความสามัคคี มีแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวา ช่วยให้ไม่มีนัยน์ตันหลายชนิด มีร่างกายและจิตใจแข็งแรง มีความสุขทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550ก, หน้า 19-21) ทั้งนี้ เครือข่ายค้นพบว่าเมื่อเปลี่ยนวิธีคิดมาทำการเกษตรธรรมชาติเพื่อดับทุกข์สร้างสุขทั้งทางกาย ทางใจ ทางสังคม และทางปัญญา เน้นการพึ่งตนเองด้วยการรู้จักตนเอง รู้จักอดออม สังคมกัลยาณมิตร ปรากฏว่า มีอยู่มีกิน เหลือกินได้แจก ทำให้มีเพื่อน มีเงินและมีความสุข ช่วยให้เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และพึ่งตนเองได้อย่างมีความสุข (คำคุณ, 2552ข, หน้า 14-15) ซึ่งการใช้แนวคิดสุขภาวะมาอธิบายถึงความเป็นชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชนบทที่มีการทำเกษตรธรรมชาติ ย่อมทำให้เห็นภาพของวิถีชีวิตของเกษตรกรได้ดียิ่งขึ้น เนื่องจากระบบเกษตรธรรมชาติเป็นระบบที่พึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก เกษตรธรรมชาติกับแนวคิดสุขภาวะจึงไม่สามารถแยกออกจากกันและกันได้ (พระธณัฐ เมืองใจ, 2551, หน้า 25)

จากรายงานการวิจัย ซึ่งได้นำเสนอมิติสุขภาพในมุมมองของปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน เอาไว้ว่า ประกอบด้วยองค์ประกอบหลายมิติ ได้แก่ สุขภาพกาย คือ ไม่เจ็บ ไม่ไข้ กินดีอยู่ดี สุขภาพใจ หมายถึง ความเป็นอยู่ดี ไม่เครียด ไม่มีหนี้ สบายใจ รู้จักพอ มีจิตใจเป็นสาธารณะ ได้ช่วยเหลือผู้อื่น มีครอบครัวอบอุ่น มีสังคมดี สังคมเข้มแข็ง คนในสังคมพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกัน คนในสังคมอยู่อย่างสงบสุข อากาศดี สิ่งแวดล้อมดี องค์ประกอบในส่วนหลังๆ จะเป็นมิติด้านสังคม สำหรับปัจจัยที่ก่อให้เกิดสุขภาพดี ได้แก่ ออกกำลังกายสม่ำเสมอ พักผ่อนให้เพียงพอ ทำให้เป็นสุข ไม่ให้เครียด รักษาความสะอาดของร่างกาย ความสะอาดของที่อยู่อาศัย ไม่สูบบุหรี่ ไม่ดื่มสุรา มีครอบครัวดี สังคมดี ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านทุกคนเห็นว่า ปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นเป็นผลพวงจากการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเอง การมีวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง ทำให้เกิดความมั่นใจ ภาคภูมิใจ ตระหนักในศักยภาพของตนเองในการแก้ปัญหาของตนเองและของชุมชน เป็นการสร้างเสริมพลังอำนาจของบุคคล ครอบครัวและชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางสุขภาพด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ ในมุมมองของปราชญ์ชาวบ้านนั้น สุขภาพเป็นเรื่องทางสังคม (social paradigm) มีความหมายเท่ากับความผาสุก (well-being) การมีสุขภาพดีเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิตที่จะส่งผลต่อ

สุขภาพ นั่นคือ การพัฒนาสุขภาพจะมีความเชื่อมโยงกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม (นิตย ทัศน์ และคณะ, 2545, หน้า 35-36) ซึ่งในปัจจุบัน การพัฒนาทางสาธารณสุขได้ให้ความสำคัญกับการ พัฒนาอย่างเป็นองค์รวมมากขึ้น มีมุมมองเกี่ยวกับสุขภาวะของมนุษย์ที่มีมิติกว้างขึ้น โดยพระราชบัญญัติ สุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550 ได้ให้นิยามไว้ว่า หมายถึง ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และทางปัญญาเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2544 เป็นต้นมาได้มีการ เสริมสร้างสุขภาพโดยยึดหลัก “การสร้างสุขภาพ” นำ “การซ่อมสุขภาพ” โดยเน้นระบบกลไกในการ แสวงหาการมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ทั้งนี้ ทางเลือกใหม่ในการเสริมสร้างสุขภาพ นับตั้งแต่แผนพัฒนาสุขภาพฉบับที่ 10 (พ.ศ.2550-2554) ที่ได้นำ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็น แนวทางในการสร้างเสริมสุขภาพ โดยส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพ การอาศัยผู้นำ ชุมชนและเครือข่ายเป็นกำลังสำคัญในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพ เพื่อนำไปสู่การมีสุขภาวะที่ เพียงพอ (สมเกียรติ ศรีธาราธิคุณ, 2552, หน้า 1-2)

จากความสำคัญของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งได้รับการพิสูจน์แล้วว่าสามารถนำไป ประยุกต์ใช้ได้ในทุกพื้นที่ ทุกสาขาอาชีพ เพื่อก้าวสู่ความสมดุลมั่นคงยั่งยืน อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นการ ประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นรูปธรรมขึ้นมา ต้องอาศัยการพัฒนาตัวชี้วัดที่จะใช้เป็นมาตรฐานสำหรับ การวัดผลการดำเนินงานตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ว่าสามารถบรรลุตามเป้าหมายของปรัชญาได้มาก น้อยเพียงใดได้ในระดับหนึ่ง (สุธาวัลย์ เสถียรไทย และคณะ, 2551, หน้า 2) ทั้งนี้ การประเมินการพัฒนา ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องประเมินศักยภาพทางจิต วิถีคิด หรือปัญญา ซึ่งไม่ใช่ปัญญาที่ใช้ เพื่อการได้แต่เป็นปัญญาที่ทำให้เกิดความสุข หรือประเมินความสามารถในการพัฒนาความสุขไปสู่ ความสุข โดยต้องหาตัวคาดประมาณหรืออาจจะต้องใช้เกณฑ์ทางจิตวิทยา ดังนั้น ตัวชี้วัดระดับความเป็น เศรษฐกิจพอเพียงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง ในการดำเนินนโยบายเพื่อพัฒนาประเทศไปในแนวทางเศรษฐกิจ พอเพียง เพราะพื้นฐานของการพัฒนาคือ ทำให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทางเศรษฐกิจและสังคม (แกมทอง อินทรรัตน์, 2551, หน้า 10) ซึ่งกระบวนการศึกษาเพื่อสร้างตัวชี้วัดนั้น โดยตัวกระบวนการเองจะเป็นวิธี หนึ่งในการศึกษาเรียนรู้คุณลักษณะของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งมีความเป็นนามธรรม ให้เป็นที่เข้าใจ ง่ายและชัดเจนเป็นรูปธรรมมากขึ้น ตัวชี้วัดที่สร้างขึ้นก็สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายคุณลักษณะ ต่างๆ ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถใช้เป็นกรอบของการเปรียบเทียบระดับความเป็นเศรษฐกิจ พอเพียงได้อย่างเป็นระบบ มีเกณฑ์ที่สามารถใช้วัดเปรียบเทียบได้ โดยมีจุดร่วมเป็นที่ยอมรับและสามารถ นำมาอ้างอิงหรือเป็นตัวอย่างในการนำไปประยุกต์ใช้ในระดับต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม (พิพัฒน์ ยอด พุทธิการณ์, 2549, หน้า 1-2)

พุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “อโรคยา ปรมาลาภา: ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ” รวมถึงวลี ที่ว่า “ความไม่มีหนี้ เป็นสุขในโลก” ถือเป็นสุดยอดปรารถนาของเกษตรกรไทยทุกคน อย่างไรก็ตาม ใน ปัจจุบันยังมีเกษตรกรไทยอีกจำนวนมากที่ยังติดอยู่กับกระแสเกษตรเคมีหรือเกษตรเชิงเดี่ยว ซึ่งกำลังถูก

ภาวะหนี้สินและแรงบีบคั้นจากภายนอกก่อตัวรบกวนทำลายสุขภาวะในทุกด้าน ในขณะที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดด้วยการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ จนหลุดพ้นจากวังวนหนี้สิน มาเป็นเกษตรกรที่มีความสุข มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี มีความสมดุลทั้งสุขภาวะด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา หรือจิตวิญญาณ ดังนั้น การวิจัยเพื่อพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงเป็นการถอดองค์ความรู้จากแนวคิด วัตรปฏิบัติ และการประกอบอาชีพ ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เหมาะสมใช้ได้จริงและเกิดผลจริงในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่ถือเป็นแนวปฏิบัติที่ดี (best practice) ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างแบบจำลองที่ดี (success model) ของเกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จต่อการเอาชนะแรงกดดันทั้งจากภายในและภายนอก ซึ่งแบบจำลองดังกล่าวจะนำไปสู่การสร้างระบบวิธีคิดเชิงตรรกะใหม่ เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ของเกษตรกรและคนในสังคมวงกว้าง ด้วยการสร้างความรู้เท่าทันความเป็นจริงของสถานการณ์ปัจจุบัน ให้สามารถนำตัวชี้วัดที่ได้ไปประยุกต์ใช้จนเกิดแนวปฏิบัติที่ดี นำไปสู่การพัฒนาสุขภาวะที่สมบูรณ์ในทุกด้าน สู่ความสุขอย่างสมดุลมั่นคงยั่งยืน อีกทั้ง ยังเป็นเครื่องยืนยันที่สำคัญว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น สามารถนำไปปฏิบัติสู่การมีสุขภาวะที่ดีได้จริง เกิดผลจริง และนำมาซึ่งความผาสุกของคนในสังคมอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการวิจัยทางสังคมวิทยา (sociology) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ซึ่งมีทั้งการศึกษาเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องและการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ทั้งจากการสังเกต สัมภาษณ์ สันทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยเน้นที่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 12 เครือข่าย เพื่อศึกษาปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านปัญญาหรือด้านจิตวิญญาณ รวมถึงเพื่อพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน 7 องค์ประกอบ คือ ทางสายกลาง ความ

พอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เงื่อนไขความรู้ เงื่อนไขคุณธรรม และความสมดุล
มั่นคงยั่งยืน

2. ขอบเขตพื้นที่ เป็นการวิจัยในพื้นที่ตั้งของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือใน 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ

3. ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง แบ่งออกเป็น

3.1 ประชากร คือ เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
จำนวน 12 เครือข่าย ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติและแนวคิดในหนังสือพลังรัก
หญ้าพลังแผ่นดิน รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาค
อีสาน ซึ่งแต่ละเครือข่ายมีศูนย์เรียนรู้เครือข่ายละ 1 แห่ง เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการ
เกษตรกรรมสู่เกษตรกรและผู้สนใจทั่วไป โดยมีการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องถึงปัจจุบัน และปราชญ์
ชาวบ้านในฐานะผู้นำเครือข่ายได้รับการยอมรับให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม ประกอบด้วย

3.1.1 เครือข่ายพ่อคำเตื่อง ภาษี “ปราชญ์ชาวบ้านนักคิด นักพูด นักปฏิบัติแห่ง
ยุคสมัย” บ้านเลขที่ 40 บ้านโนนเขวา หมู่ที่ 8 ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัดบุรีรัมย์

3.1.2 เครือข่ายพ่อจันทร์ที ประทุมภา “ปราชญ์ชาวบ้านนักสู้ชีวิต” บ้านเลขที่
138 บ้านโนนรัง หมู่ที่ 6 ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา

3.1.3 เครือข่ายพ่อชาติ มาระแสง (เสียชีวิต) “ปราชญ์ชาวบ้านนักปลูกต้นไม้”
บ้านเลขที่ 25 บ้านกุดขวย หมู่ที่ 10 ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

3.1.4 เครือข่ายพ่อเชียง ไทยดี “ปราชญ์ชาวบ้านนักวิจัยรุ่นลายคราม”
บ้านเลขที่ 59 บ้านอนันต์ หมู่ที่ 2 ตำบลยาง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

3.1.5 เครือข่ายพ่อทองหล่อ เจนไธสง (เสียชีวิต) “ปราชญ์ชาวบ้านผู้พึ่งตนเอง
ด้วยการออม” บ้านเลขที่ 1 บ้านหายโศก หมู่ที่ 2 ตำบลหายโศก อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

3.1.6 เครือข่ายพ่อทัศน์ กระยอม “ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่นผู้สำเร็จได้
เพราะ 5 พระ” บ้านเลขที่ 108 บ้านโสกน้ำขาว หมู่ที่ 6 ตำบลก้านเหลือง อำเภอแวงน้อย จังหวัด
ขอนแก่น

3.1.7 เครือข่ายพ่อบุญเต็ม ชัยลา “ปราชญ์ชาวบ้านนักจัดการอารมณ์ศิลปิน”
บ้านเลขที่ 68 บ้านดงบัง หมู่ที่ 4 ตำบลคอนนิม อำเภอแวงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น

3.1.8 เครือข่ายพ่อประคอง มนต์กระโทก (อุปสมบท) “ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัด
นครราชสีมา” บ้านเลขที่ 29 บ้านโค่งยาง หมู่ที่ 4 ตำบลพลับพลา อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา

3.1.9 เครือข่ายพ่อผอง เกตพิบูลย์ “ปราชญ์ชาวบ้านครูบำนาญผู้เจริญรอยตาม
พระยุคลบาท” บ้านเลขที่ 83 บ้านโนนพริก หมู่ที่ 7 ตำบลโคกสง่า อำเภอพล จังหวัดขอนแก่น

3.1.10 เครือข่ายพ่อผาย สร้อยสระกลาง “ปราชญ์ชาวบ้านนักจัดการจังหวัด
บุรีรัมย์” บ้านเลขที่ 64 บ้านสระคูณ หมู่ที่ 4 ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

3.1.11 เครือข่ายพอมหาอยู่ สุนทรธัย (เสียชีวิต) “*ปราชญ์ชาวบ้านอาวุโสของภาคอีสานที่มีความสุข*” บ้านเลขที่ 6 บ้านตะแบก หมู่ที่ 4 ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

3.1.12 เครือข่ายพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์ “*ปราชญ์ชาวบ้านที่ไม่ยอมหยุดเรียนรู้*” บ้านเลขที่ 34 บ้านปากช่อง หมู่ที่ 11 ตำบลสนามชัย อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

3.2 กลุ่มตัวอย่างสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ทั้งจากการสังเกต สัมภาษณ์ สทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ เป็นการเลือกแบบเจาะจง (purposive selection) ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกรต้นแบบ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้การสัมภาษณ์เชิงลึกจำนวน 127 คน สทนากลุ่มจำนวน 18 กลุ่ม ผู้เข้าร่วม 98 คน และประชุมเชิงปฏิบัติการ 2 ครั้ง ผู้เข้าร่วมรวม 113 คน รวมกลุ่มตัวอย่างในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งสิ้น 194 คน โดยไม่นับชื่อซ้ำและไม่รวมคณะผู้วิจัย ทั้งนี้ เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างบางคนจะถูกเก็บรวบรวมข้อมูลและเข้าร่วมกิจกรรมมากกว่า 1 ครั้ง

4. ขอบเขตด้านระยะเวลา ใช้ระยะเวลาทั้งสิ้น 12 เดือน

ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิจัยพัฒนาตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีทั้งการศึกษาเอกสารงานวิชาการที่เกี่ยวข้องและการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์เชิงลึก สทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 12 เครือข่ายที่มีการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมมาอย่างต่อเนื่อง มีการขยายสมาชิกเครือข่าย และมีการดำเนินกิจกรรมมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งได้รับการยอมรับจากสังคมวงกว้างว่าสามารถเป็นแบบอย่างแก่เกษตรกรและผู้คนทั่วไปได้ ถือเป็นการถอดองค์ความรู้จากแบบจำลองที่ดี ดังนั้น การนำไปใช้ประโยชน์จึงควรมีการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมต่อบริบท (context) ของแต่ละพื้นที่ ทั้งในด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การนำไปปฏิบัติบรรลุผลสัมฤทธิ์มากที่สุด นำมาซึ่งความสุขความสมดุลอย่างยั่งยืนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งในระดับบุคคล สังคม และระดับประเทศ

คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง แนวปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทย เพื่อเป็นข้อคิดในการดำเนินชีวิตและแนวทางในการปฏิบัติตนของประชาชนทุกระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมวงกว้างในระดับประเทศ โดยมีการดำเนินการในทางสายกลาง เพื่อให้ก้าวทันสภาวะการเปลี่ยนแปลงของปัจจุบัน อันจะทำให้ชีวิตเศรษฐกิจสังคม มีความสมดุล มั่นคงอย่างยั่งยืน

พอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก ภายใต้เงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม เพื่อให้สมดุลและพร้อม

รองรับการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ทางสายกลาง ที่ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุและผล ภายใต้การพิจารณาจากปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี หมายถึง การเตรียมตัวที่พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอก โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

เงื่อนไขความรู้ หมายถึง ความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตอย่างรอบด้าน โดยใช้กระบวนการคิด วิเคราะห์ พิจารณา อย่างมีสติและมีปัญญา

เงื่อนไขคุณธรรม หมายถึง ความซื่อสัตย์ สุจริต ความอดทน ความขยันหมั่นเพียร ความรอบคอบ ระเบียบวินัย และการยึดมั่นในหลักศาสนาธรรม ซึ่งนำมาเป็นเครื่องเตือนสติในการดำรงชีวิต

ตัวชี้วัด หมายถึง คุณลักษณะหรือเกณฑ์กำหนดหรือข้อบ่งชี้ในมิติต่าง ๆ ที่สามารถใช้วัดหรือแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของต้นแบบเกษตรของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง กลุ่มบุคคลที่รวมตัวกันในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานจำนวน 12 เครือข่าย ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติและแนวคิดในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน โดยแต่ละเครือข่ายมีศูนย์การเรียนรู้เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านการเกษตรเครือข่ายละ 1 แห่ง ตั้งอยู่ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ

เครือข่าย หมายถึง เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง ผู้นำศูนย์เรียนรู้ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานจำนวน 12 คน ประกอบด้วย พ่อคำเดื่อง ภาษี พ่อจันทร์ที ประทุมภา พ่อชาติ มาระแสง พ่อเชียง ไทยดี พ่อทองหล่อ เจนไธสง พ่อทัศน์ กระยอม พ่อบุญเต็ม ชัยลา พ่อประคอง มนต์กระโทก พ่อผอง เกตพิบูลย์ พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย และพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ์

เกษตรกรต้นแบบ หมายถึง เกษตรกรผู้ได้รับการยกย่องในแต่ละศูนย์เรียนรู้ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสานให้เป็นต้นแบบสำหรับการเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ด้านการเกษตรกรรมร่วมกับปราชญ์ชาวบ้าน โดยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นวิทยากรกระบวนการในหลักสูตรของแต่ละศูนย์เรียนรู้ หรือใช้สถานที่ทำการเกษตรของตนเองเป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาดูงานแก่ผู้เข้าร่วมอบรมของแต่ละศูนย์เรียนรู้

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตและเลี้ยงชีพของต้นแบบเกษตรกรให้อยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคง สมดุล ไม่เป็นภาระหรือทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกจนทำลายฐานทรัพยากรของตนเอง สามารถสนองตอบความต้องการพื้นฐานอย่างพอเพียงไม่พึ่งพื้อในระดับตนเองและครอบครัว ดำรงตนอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง องค์ประกอบทั้งหมดที่รวมกันขึ้นของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีทั้งที่บ่งชี้คุณลักษณะ ความพอเพียง เงื่อนไข และแนวทางปฏิบัติหรือผลที่เกิดขึ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 7 องค์ประกอบ คือ ทางสายกลาง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เงื่อนไขความรู้ เงื่อนไขคุณธรรม และความสมดุลมั่นคงยั่งยืน

สุขภาวะ หมายถึง สุขภาพหรือภาวะแห่งความสุขอันสมบูรณ์ของคน ซึ่งนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ผาสุกหรือภาวะการดำรงชีวิตที่มีความสุขอันสมดุลเชื่อมโยงกันอย่างบูรณาการ จนนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุขใน 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านปัญญาหรือจิตวิญญาณ ซึ่งสัมพันธ์กับสภาพบริบทแวดล้อมของชุมชน ท้องถิ่น และสังคมอย่างเป็นพลวัตร

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้รู้ปัญหาด้านสุขภาวะของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สามารถนำไปใช้ในการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรทั้งในระดับพื้นที่และระดับนโยบายได้อย่างเป็นรูปธรรม
2. ได้ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถนำไปใช้พัฒนาในหลักสูตรการเรียนรู้ของแต่ละศูนย์เรียนรู้ เพื่อถ่ายทอดสู่เกษตรกรเป้าหมายที่เข้าร่วมอบรมในแต่ละรุ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม
3. ได้ตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเกษตรกรและผู้สนใจทั่วไปสามารถนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม
4. หน่วยงานในระดับพื้นที่และระดับนโยบาย เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม เป็นต้น สามารถนำตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปใช้เพื่อวางแผนพัฒนาทั้งในระดับพื้นที่และระดับนโยบาย เพื่อกระตุ้นให้เกิดการน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ทั้งในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมวงกว้าง
5. สถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต เป็นต้น สามารถนำตัวชี้วัดการมีสุขภาวะที่ดีตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรตามแนวคิดของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

ด้านเกษตรกรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้ตามหลักสูตรการเรียนการสอน ที่เชื่อมโยงกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมถึง ใช้เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านด้านเกษตรกรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน และฝึกประสบการณ์ เพื่อสร้างประสบการณ์ตรง แก่ผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม